

H. Lademacher, S. Groenveld, ed., *Krieg und Kultur. Die Rezeption von Krieg und Frieden in der Niederländischen Republik und im Deutschen Reich 1568-1648* (Münster, New York, München, Berlijn: Waxmann, 1998, 582 blz., DM68,-, ISBN 3 89325 575 3).

De vrede van Munster vormde zowel voor de Republiek als voor het Duitse Rijk een waterscheiding. De Republiek stond op het toppunt van haar macht en welvaart; zij had het Spaanse Rijk aan haar zegekar gebonden en had zich tot centrum van de wereldhandel ontwikkeld. Het Duitse Rijk bood een troosteloze aanblik; het land was een rokende ruïne en alle gezag rustte bij de afzonderlijke rijksoorden. De oorlogsmoeheid in de Republiek mag echter niet worden onderschat; het contrast met het Duitse Rijk was minder scherp dan de inleiding suggereert.

Het onderwerp van het boek is goed gekozen; de effecten van de Tachtigjarige Oorlog en de Dertigjarige Oorlog zijn nooit systematisch op vergelijkende wijze in kaart gebracht. Helaas praten vrijwel alle auteurs, zoals gebruikelijk, langs elkaar heen; er is nauwelijks sprake van een comparatieve aanpak. Ik zal daarom, mede gelet op de aard van dit tijdschrift, hoofdzakelijk ingaan op de Nederlandse kant van het verhaal.

De invloed van de eindeloze oorlogvoering op het dagelijks leven was aanzienlijk. De bevolking van het Duitse Rijk had, zoals bekend, verschrikkelijk te lijden van het oorlogsgeweld; de bevolking van de Republiek had er over het algemeen minder langdurig en rechtstreeks mee te maken. S. Groenveld geeft een impressie van de oorlogsellende in het zuiden en oosten van de Republiek, waarbij hij veelvuldig gebruik maakt van een eerder verschenen studie over Geertruidenberg rond 1590; de fiscale, economische en maritieme effecten van de oorlogvoering komen slechts zijdelings ter sprake. De eindeloze oorlogvoering vormde tegelijk een stimulans voor de vaderlandsliefde. Volgens G. Schmidt was er in het Duitse Rijk zelfs sprake van 'Nationsbildung' en 'föderativer Nationalismus'; men neemt met bevreemding kennis van dergelijke uitspraken. S. Groenveld waagt zich voor de Republiek niet op zulk glas ijs; de zorgvuldige analyse van begrippen als 'natie' en 'patria' sluit aan bij de beschouwingen in het *Nederlands archievenblad* (1980) en de bundel *Vaderland* (Amsterdam, 1999).

Het geestelijk klimaat komt er in de volgende vier bijdragen wat bekaaid af. De veranderende kijk op het fenomeen oorlog in de zeventiende eeuw wordt door J. Engelbrecht breed uitgemeten; de *raison d'état* maakte zich, zoals bekend, na 1648 los van religieuze en ethische overwegingen. Hugo de Groot ging nog niet zo ver, hoewel hij het volkenrecht op het natuurrecht baseerde en gebruik maakte van de deductieve methode; hij bleef, zoals D. Janssen benadrukt, een aanhanger van het idee van een rechtvaardige oorlog. Natuurlijk is de mate van religieuze verdraagzaamheid in de Republiek onvergelijkbaar met die in het Duitse Rijk. H. Lademacher beperkt zich bij het verkennen van de grenzen in de Republiek echter tot een wandeling door de overbekende portretgalerij met Erasmus, Castello, Oranje, Coornhert en hun geestverwanten.

De oorlog vond in de Republiek op veel ruimer schaal verbeelding in de kunst dan in het Duitse Rijk; de kunstmarkt was in de Republiek natuurlijk van een andere orde. Volgens A. Lorenz werd de Dertigjarige Oorlog bovendien niet op een realistische wijze in de Duitse kunst weergegeven; deze was eerst programmatisch van karakter en werd daarna uitdrukking van een barok levensgevoel. De kwaliteit van de Duitse kunst hield blijkens de reproducties niet over; elke vergelijking met de Gouden Eeuw in de Republiek gaat mank. M. Biemann komt voor de Republiek niet verder dan een korte beschrijving van schilderijen, gravures en tekeningen die met de oorlogvoering te land en ter zee verband hielden; het komt mij voor dat de inventarisatie allesbehalve uitputtend is.

De literaire verbeelding van de oorlog (of eerder: de vrede) is niet minder dan vijf bijdragen toebedeeld. Deze houden zich met minuscule thema's bezig. M. B. Smits-Veldt behandelt

enige tableaux met verzen die Gerard Brandt en Jan Vos ter viering van de vrede in 1648 in opdracht van het Amsterdamse stadsbestuur ontwierpen, waarbij de een zich op het Bataafse verleden en de ander zich op de Europese context concentreerde; de studie is reeds verschenen in *De zeventiende eeuw* (1997). H. Duits beschouwt enige toneelspelen en gedichten van Vondel uit 1647/8 in het licht van zijn ambivalentie over de vrede: zijn teleurstelling over de achterstelling van de katholieken vergalde de meeste vreugde. De andere essays hebben nog minder om het lijf. Vol verwachting begint men aan de studie van K. Haberkamm over J. J. Ch. von Grimmeishausen; deze bestaat echter uit een aantal 'Gedanken-Splitter' over *Der abentheurliche Simplificissimus* die hoogstens interessant zijn voor iemand die het werk van binnen en van buiten kent. Een vreemde eend in de bijt vormt het opstel van J. Arndt over de legale en illegale boekdrukkers te Keulen, Wesel en Emden die voor de Nederlandse markt produceerden; de beschouwing smaakt naar meer.

Het muziekleven in het Duitse Rijk is, evenals de schilderkunst, door het verschil in politieke en sociale constellatie moeilijk met dat in de Republiek te vergelijken. Elke poging blijft dan ook achterwege. L. Hortschansky verschaft voor het Duitse Rijk een systematisch overzicht dat voor de Republiek ontbreekt. L. P. Grijp concentreert zich op de hem vertrouwde geuzenliederen, die in de zeventiende eeuw zeer populair waren en in de negentiende eeuw, met de verbreiding van het nationalisme, weer in de belangstelling kwamen.

Het politiek bedrijf komt er in het boek zeer bekaaid af. H. Gabel vraagt zich af hoe de vrede in het Duitse Rijk van 1648 tot 1672 werd gehandhaafd. Het garantiesysteem *moest* geleidelijk wijken voor een evenwichtspolitiek. Het is frappant hoezeer deze evolutie correspondeert met de ontwikkeling in de Republiek; deze parallel had beslist uitgewerkt moeten worden. De bijdrage van H. Th. Graf over de buitenlandse politiek van de Republiek na 1648, die al in 1996 is verschenen, getuigt van weinig inzicht in de Nederlandse verhoudingen. J. Aalbers tenslotte beschouwt op gedegen wijze de verhoudingen in het gewest Utrecht tegen de achtergrond van de ontwikkeling van de Republiek in de jaren 1648-1713; de studie ligt in het verlengde van zijn bijdrage aan de *Geschiedenis van de provincie Utrecht*, II (Utrecht, 1997).

Dit boek had het karakter van een gelegenheidswerk verre te buiten kunnen gaan. Een systematische vergelijking tussen het Duitse Rijk en de Republiek had allerlei interessante overeenkomsten en verschillen aan het licht kunnen brengen. Helaas is daarvan geen sprake. Elke auteur volgt eigen gedachtenspinnels en belangstellingsferen langs gebaande paden. Het boek heeft de Nederlandse lezer dan ook weinig nieuws te bieden.

G. de Bruin

J. Koppenol, *Leids heelal. Het loterijspel (1596) van Jan van Hout* (Dissertatie Leiden 1998; Hilversum: Verloren, 1998, 510 blz., f79,-, ISBN 90 6550 032 4).

Hoewel de literatuurgeschiedenis evengoed tot de geschiedenis behoort als de politieke, de sociaal-economische of de cultuurgeschiedenis, hebben haar vakontwikkeling als tekstwetenschap en de esthetiserende canonvorming ertoe geleid dat ze sedert haar ontstaan stukje bij beetje van de historische hoofdstroom is vervreemd. Lange tijd is ze door de historici maar mondjesmaat als een volwaardige zuster erkend. Overigens heeft ze hen beslist met gelijke munt betaald. Zonder de regels van de tekstwetenschap te verwaarlozen, is de laatste generatie historici van de Nederlandse letterkunde echter weer een stuk in de richting van een belangengemeenschap met de globale geschiedschrijving opgeschoven, door hercontextualisering van het literair materiaal, door verbreding van de belangstelling tot teksten uit de populaire en de